

Tranziciona pravda i uloga medija na Balkanu

Diskusiona studija
Avgust 2007

**Za Međunarodni centar za
tranzicionu pravdu**

pripremila Marija Šajkaš

Dosadašnji pregled i analiza uticaja medijskog izveštavanja na tokove tranzicione pravde za vreme ratova na Balkanu tokom devedesetih i u godinama koje su usledile posle, iznenadjujuće je ograničen. Istini za volju, mali je broj sličnih studija iz drugih krajeva sveta koje se fokusiraju na pozitivne primere u kojima su se novinari i mediji suprotstavili ozbiljnom kršenju ljudskih prava, uključujući i ratne zločine. U slučaju Balkana, nedostatak studija o mogućim pozitivnim ulogama medija u okviru tranzicione pravde je dodatno zakomplikovan brojnim faktorima, od kojih su neki od značajnijih nasledje komunističke prošlosti bivše Jugoslavije i postojanje različitih stavova povodom prirode samog konflikta. Cilj teksta je da rasvetli neka od ovih pitanja i da posluži kao podloga za dalja razmišljanja i diskusiju.

Kakav je odnos medija i tranzicione pravde i da li je u tom smislu iskustvo Balkana po nečemu specifično? Sasvim je izvesno da štampa, radio i televizija mogu ili doprineti procesima traganja za istinom i pomirenju, ili biti jedna od najvećih prepreka na ovom putu. Do sada je dosta toga napisano o ovoj drugoj temi, od

uticaja nacističke propagandne mašinerije, do uloge medija u genocidu u Ruandi, dok je uočljivo da pozitivni primeri nedostaju. U kontekstu bivše Jugoslavije, u periodu pre, tokom i nakon ratova 90-tih, mediji su imali i pozitivnu i negativnu ulogu. S obzirom na to da je destruktivna uloga bila mnogo vidljivija, do sada je pažnja javnosti uglavnom bila okrenuta negativnim primerima iz prošlosti.

Ovaj tekst će pokušati da ispravi taj nedostatak, tako što će pružiti pozitivne primere uticaja medija na javnu debatu o suočavanju sa prošlošću i odgovornosti za zločine počinjene u ratu. U prvom delu, ovaj tekst će ispitati ulogu državnih medija uoči i tokom rata u bivšoj Jugoslaviji i uporediti ih sa pozitivnim primerima rada nezavisnih medija, posebno kad je u pitanju izveštavanje o ratnim zločinima. Drugi deo će skrenuti pažnju na pozitivne primere medijske saradnje u regionu i objasniće zbog čega je saradnja neophodna u kontekstu tranzicione pravde. Na kraju, biće reči o izazovima sa kojima su se nezavisni mediji susretali u prošlosti i danas, kao i o potencijalima za poništavanje i suprostavljanje šteti nanetoj konfliktima na Balkanu.

Na prostorima bivše Jugoslavije je čak i opis rata diskutabilan. Hrvati ga zovu 'Domovinski rat' i proslavljaju kao dan borbe za nezavisnost. U susednoj Bosni i Hercegovini, to najviše zavisi od toga kome je pitanje upućeno. U Republici Srpskoj, na primer, shodno zvaničnom narativu, u pitanju je bio građanski rat, dok u Federaciji preovladjuje mišljenje da je to bila strana agresija, mada ima i onih koji će odmah dodati kako su se brojni okršaji vodili na religijskim osnovama. Predstavnici vlasti Državne zajednice Srbije i Crne Gore su godinama bez pardona tvrdili kako njihova zemlja nije uključena ni u kakav rat, i na tome

su insistirali sve dok nisu počele da padaju bombe, od kad se zvanični jezik promenio i Srbija je objavila da je u ratu sa NATO snagama. U tačno isto vreme i na istom mestu, kosovski Albanci su insistirali na tome da vode rat za oslobodjenje, dok su pripadnici snaga Alijanse o bombardovanju Srbije i Kosova uglavnom pričali kao o - humanitarnoj intervenciji, i na taj način stavljali u drugi plan destruktivnu komponentu rata. Tokom celog perioda, mučeci se da razumeju šta se zaista dešava, a pritisnuti kratkim rokovima i nuždom za uprošćavanjem vesti, novinari internacionalnih glasila su o rasturanju Jugoslavije i ratovima koji su potom usledili često izveštavali koristeći istrošenu frazu 'Balkansko bure baruta'. Čak i danas, više od 15 godina nakon početka kraja jedne svojevremeno prosperitetne države, ima vrlo malo slaganja među zvaničnim stavovima bivših republika povodom pitanja – šta se tačno desilo, da ne spominjemo sistematičniji pristup u suočavanju i utvrđivanju ličnih uloga u konfliktu.

Jedna od prvih žrtava rata je obično istina, a uloga medija u podstrekivanju neprijateljstava u bivšoj Jugoslaviji tek treba da bude ispitana. Direktni izdanci komunističkih javnih glasila za koje se smatralo da su 'od specijalne društvene i političke važnosti' u očuvanju političkog sistema, državni mediji bivše Jugoslavije su uoči konflikta samo promenili ploču, zamenivši „umiruću socijalističku terminologiju“ jezikom „demagogije, vratolomne iracionalnosti, retoričkih pitanja, patnje, sudbinskih odluka i bogom poslanih poruka i uloga“¹, kao što je precizno zapazio Mark Tomson (Mark Thompson) britanski novinar i ekspert za pitanja Balkana.

Gledajući unatrag, moguće je uočiti dve faze tokom kojih su mediji inspirisali i kasnije nastavljali konflikt. Fokusirajući se radije na razlike nego na sličnosti među bivšom braćom i komšijama, većina medija tadašnje Jugoslavije je bila ujedinjena u demonizaciji 'drugog'. Istorijski problemi su aktuelizovani i ponovo oživljeni u javnoj sferi, pa su bitka na Kosovu, Jasenovac, Blajburg i zločini počinjeni na

tlu Bosne i Hercegovine tokom Drugog svetskog rata bili stalno prisutni u medijima. Kad je 1991. godine počeo rat, izveštavanje najvećih novinskih kuća se pretvorilo u propagandne delatnosti. Izmišljanje vesti je doživljavano kao 'patriotska dužnost', aktivnost koja je od 'nacionalnog interesa', dok je istovremeno u mnogim mestima zahvaćenim ratnim vihorom na snazi bila i cenzura. Novinari kojima je bilo teško da rade pod takvim uslovima su često davali otkaze ili su bili primoravani da napuste posao. Prema procenama nezavisnog sindikata RTS-a (Radio Televizija Srbije)², u prve dve godine konflikta, ovu medijsku kuću je napustilo ili je otpušteno oko 1 300 novinara i tehničara. Hrvatski novinar Pero Jurišin u svojim tekstovima spominje broj od 600 novinara³ koji su kao 'ideološki nepodobni' bili najureni sa Hrvatske državne televizije. Slično se dešavalo i u drugim manjim medijima širom bivše Jugoslavije. Oni koji su ostajali su bili primorani da legnu na rudu i godine koje su usledile su često opisivane kao 'mračno doba' medija na Balkanu, ili kako je to efektno sažeo Mirko Klarin, direktor agencije SENSE: „Mediji u bivšoj Jugoslaviji su bili nuklearni reaktori za proizvodnju mržnje, predrasuda i posebno straha.“⁴

I Čuvari vatre

Bilo je, međutim, i onih novinara koji su, bez obzira na posledice, bili odlučni u nameri da istinito izveštavaju. Ovi 'čuvari vatre' nisu slali izveštaje samo o onome što se dešavalo na prvim borbenim linijama. Ideja objektivnog novinarstva za njih je podrazumevala, između ostalog, i izveštavanje o ratnim zločinima koje su počinili njihovi sunarodnici. S obzirom na to da su režimi u bivšim republikama strogo kontrolisali nacionalne televizije, a da manje, nezavisne lokalne stanice obično nisu uspevale da duže opstanu operativne, javnost je uglavnom dobijala prave informacije putem radio talasa. Beogradski Radio B-92, zagrebački Radio 101 i u izvesnoj meri sarajevski Radio Zid su ne samo kontinuirano istinito izveštavali, nego su imali i

1 Mark Thompson, Proizvodnja Rata: Mediji u Srbiji, Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, drugo dopunjeno izdanje, Medija centar i Free B92, Beograd 2000, Citirano prema <http://balkansnet.org/biserko.html>

2 Podaci dobijeni tokom intervjua sa Milicom Pešić Izvršnom direktorkom Media Diversity Instituta iz Londona, koja je bila član izvršnog odbora Nezavisnog sindikata Radio-Televizije Srbije, intervju napravio autor teksta, 30. jula 2007.

3 Pero Jurišin, Čast profesije, Pravda u Tranziciji, Broj 9, April 2007, dostupno na <http://www.pravdautranziciji.com/pages/article.php?id=1690>

4 Mirko Klarin, Preispitati kriminalnu prošlost medija, Danas, 16. maj 2006, dostupno na <http://www.danas.co.yu/20060516/hronika1.html>

odlučujuću ulogu u okupljanju ljudi u građanske proteste protiv režima i rata. To su uglavnom bili oni isti mediji koji su nakon rata započinjali specijalizovane emisije u kojima su obradjivana sporna pitanja iz prošlosti. Nedeljne emisije poput 'Katarze' na Radiju B-92, 'Istina, Odgovornost i Pomirenje' na TV B-92, 'Zločin i Kazna' Radija 101 i nešto kasnije 'Latinica' na HRT 1 (Hrvatska Radio Televizija) su bili ili su i dalje medju vodećim forumima za podsećanje javnosti i predstavnika vlasti da svi ratni zločini moraju biti obznanjeni i da svi počinitelji, bez obzira na njihovu nacionalnu pripadnost ili broj zvezdica na reveru, moraju da odgovaraju za počinjena zlodela.

Istraživačko novinarstvo koje je u komunističkoj Jugoslaviji bilo tek u povoju, tokom konflikta je doživelo pravi procvat na stranicama nezavisnih štampanih medija. Nedeljnik Vreme i dnevnik Danas (bivša Naša Borba) su bili medju retkim medijima u Srbiji koji su izveštavali o uništavanju Dubrovnika, opsadi Sarajeva, zlodelima u Srebrenici i Foči i o ubijanju kosovskih Albanaca. Crnogorski magazin Monitor je bio poznat po još oštrijem izveštavanju, zbog čega su na njihove prostorije više puta bačene bombe. Pažnje vredne tekstovi hrvatskog tiska su objavljivali nedeljnik Feral Tribune, Arkzin i dnevnik Novi List, a teme su izmedju ostalog uključivale ubistva civila u Gospiću, Paulin Dvoru, Sisku i Osijeku. U Bosni i Hercegovini, magazini Dani (bivši Naši Dani) i Slobodna Bosna kao i dnevnik Oslobođenje su javno pokretali teme poput zločina počinjenih tokom rata od strane Armije BiH, ubistva hrvatskih civila u Grabovici ili o sudbini srpskih porodica u Sarajevu pod opsadom. Oni su takodje bili medju prvim glasilima koja su ispitivala kriminalnu prošlost nekih od bosanskih ratnih heroja. Medju kosovskim medijima na albanskom jeziku, primeri pionira demokratizacije uključuju dnevnik Koha Ditore, na čijim stranama su srpski politički opozicioni lideri slobodno iznosili svoje ideje, i andergraund internet projekat za široko objektivno informisanje koji je kasnije prerastao u Radio TV 21.

Nažalost, neki nezavisni novinari su platili visoku cenu zbog toga što su mislili svojom glavom. Nakon što je 1999. godine objavio tekst o egzekuciji Bošnjaka

u Prijedoru, Željko Kopanja, glavni urednik prvog nezavisnog glasila u Republici Srpskoj Nezavisnih Novina u atentatu je izgubio obe noge. Pretnje novinarima koji na svetlo dana iznose priče o ratnim zločinima se nastavljaju i danas, više od deset godina po završetku rata. Tokom 2005. godine, nakon što je pisao o slučaju 'Glavaš', novinaru Ferala Drago Hedlu je permanentno prećeno, dok je početkom 2007. godine napadnut Dejan Anastasijević iz Vremena, posle brojnih pretnji koje je primio od oktobra 2002. godine, kada je svedočio u Hagu u predmetu Milošević. U anti-haškim krugovima u Srbiji Anastasijević važi za „srpskog izdajnika“.

II Neophodnost saradnje

S obzirom na to da su mediji pod državnom kontrolom redovno izveštavali o zlodelima 'Srbo-četnika', 'povampirenih ustaša' i 'mudžahedina', saradnja medju nezavisnim medijima je bila od suštinske važnosti u sprečavanju žitelja bivše Jugoslavije da budu u potpunosti izmanipulisani iskrivljenim informacijama. Jedan od prvih, najboljih i medijski projekat sa najdužim stažom je bila Alternativna Informativna Mreža (AIM) koja je u deset godina postojanja (1992 – 2002) bila mesto za razmenu tekstova i dobijanje nezavisnih informacija o dešavanjima u regionu, i čije su servise koristili i domaći izvori i inostrana štampa. AIM je imao predstavništva u svim prestonicama Balkana i na Kosovu, a cilj mreže je bio, prema rečima jednog od koordinatora Dragice Mugoša „prekinuti stereotipnu sliku o neprijatelju i zatvoreni krug mržnje.“⁵

Misija AIM-a je imala prilično dodirnih tačaka sa IWPR-om (Institute for War & Peace Reporting) koji danas ima web program pod nazivom 'Monitoring međunarodne pravde' fokusiran na rad Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju (MKSJ). Nastao iz IWPR-ovog programa za Balkan, Balkanska Istraživačka Mreža (BIRN) predstavlja odličan primer saradnje u regionu, koja je danas važna ne toliko zbog širenja istinitih informacija preko granica bivših republika, koliko zbog obaveštavanja javnosti svih zemalja bivše Jugoslavije o događajima

5 Dragica Mugoša, All Independent Media on the Territory of the Former Yugoslavia Publish AIM Articles, autor Stojan Obradović, Bumerang, Osijek, Croatia, 9. juli 1995, dostupno na <http://www.ex-yupress.com/bumerang/bumerang1.html>

jima koji su se dogodili u prošlosti, ili prema rečima Velimira Čurguza Kazimira, direktora medijske dokumentacije 'Ebart': „Tamo gde nema glasa da se zločin uopšte dogodio kao da ne postoji ni sam zločin.“⁶

Jedna od posebnosti BIRN-a se ogleda u tome što je fokusiran na pojedinačne države u regionu. Tako BIRN Bosna objavljuje sedmično izdanje pod nazivom 'Justice Report' koje je posvećeno radu domaćeg tužilaštva za ratne zločine. Skupa sa Radio Televizijom Kosova (RTK) BIRN Kosovo pravi nedeljnu emisiju 'Život na Kosovu' koja obradjuje teme kao što su rad kosovske vlade, život nealbanske populacije i sudjenja u Hagu, dok je jedan od trenutno popularnijih programa BIRN-a u Srbiji 'minority trening' za novinare.

Cenzura i pritisci na medije su uticali na distribuciju informacija. Činjenica da su tokom konflikta predstavnici vlasti činili sve što je bilo u njihovoj moći da zaustave tok informacija primorala je novinare nezavisnih glasila i njihovu publiku da budu dodatno kreativni. Tako je 1993. godine u stanu Frenka Tigelara (Frank Tiggelarr) u Amsterdamu započeo projekat Domovina.net koji je nakon dve godine rada postao prvi razradjeni WEB portal namenjen razmeni informacija sa Balkana. 1997. godine, Domovina.net u okviru koje i danas rade isključivo volonteri je organizovala prvo uživo emitovanje preko Interneta iz Tribunala u Hagu i mnogi novinari bivše Jugoslavije su koristili njihove usluge. Nastavljajući tradiciju Domovine.net, ZaMir-a, FreeSerbia i OneWorld SEE, da spomenemo samo neke od najznačajnijih, jedna od trenutno najsvežijih WEB inicijativa u regionu je NET Novinar. Ovaj zajednički projekat sarajevskog Mediacentra i Centra za Istraživačko Novinarstvo iz Zagreba ima čitavu sekciju posvećenu ratnim zločinima koja se sastoji od publikacija i tekstova iskusnih novinara posvećenih temama kao što su neophodne tehnike i veštine za izveštavanje o ratnim zločinima, lista najnovijih zakona, do kalendara događaja relevantnih za procesuiranje ratnih zločina iz čitavog regiona. Sličan sadržaj nudi i Pravda u Tranziciji, prvi žurnal u bivšoj Jugoslaviji koji je u potpunosti posvećen obrazovanju elite i javnog mnjenja o neophodnosti suočavanja sa ratnim zločinima.

Izdavač je Tužilaštvo za ratne zločine Republike Srbije i sadrži stalne rubrike kao što su 'Put ka pravdi', 'Tribunal u Hagu' i 'Mediji i zločini.' Na kraju, spomenimo još i SENSE, novinski servis za Jugoistočnu Evropu. Osnovana 1998. godine, ova novinska agencija prati sudjenja ispred MKSJ-a, Međunarodnog suda pravde i stalnog Međunarodnog krivičnog suda. Jedna od trenutno glavnih aktivnosti agencije SENSE je produkcija nedeljnog TV programa namenjenog onim stanicama koje nemaju dopisništvo u Hagu.

Sva je prilika da ovakva i slična regionalna udruživanja predstavljaju način na koji će mediji budućnosti pristupati temama prošlosti, za šta postoji više od jednog valjanog razloga. Za vreme komunističke Jugoslavije, kompletna istina o počinjenim zločinima nije nikada u potpunosti postala deo javnog diskursa, tako da je uobičajeni izvor 'istorijskog sećanja' bilo često nepouzdan pamćenje neposrednih učesnika ili istine objašnjene na mitski način. Stoga se čini očiglednim da je jedan od glavnih zadataka medija danas da u celini izveštavaju o neprijateljstvima iz prošlosti. Da takvi tekstovi uključuju svakoga i sve, bez obzira na nacionalnu pripadnost ili trenutnu boravišnu adresu. Regionalni pristup je, dalje, istaknut činjenicom da se ratovalo na prostoru nekad zajedničke države. Prema mišljenju Ive Vukušić sa Radija 101: „Ratove ne možemo posmatrati izolovano od regiona u kome su se dogodili. S obzirom na to da se rat i ratni zločini nisu dogodili na izolovanom prostoru, neophodno je i da izveštavanje o ovim temama bude regionalno.“⁷

Nužnost regionalnog pristupa se ogleda i u neophodnosti priznavanja 'drugog'. Izveštavajući o ratnim zločinima, većina današnjih medija je i dalje fokusirana na patnje svojih sunarodnika, što u javnosti iznova izaziva osećaj žrtve. Prema istraživanju javnog mnjenja koje je 2006. godine sprovedla hrvatska NVO 'Documenta'⁸, nešto malo više od polovine intervjuisanih građana Hrvatske je izrazilo uverenje da su Hrvati jedine žrtve prošlog rata, a mnogi su rekli i da su hrvatske žrtve značajno više nego žrtve drugih nacionalnosti. Regionalni pristup izveštavanju o ratnim zločinima bi mogao da obezbedi potpuniju sliku o onome šta se zaista dogodilo tokom rata, čega bi krajnji rezultat mogao da bude pomeranje društva

6 Velimir Čurguz Kazimir, Zločin i javnost, Pravda u Tranziciji, Broj 1, Oktobar 2005, dostupno na <http://www.pravdautranziciji.com/pages/article.php?id=58>

7 Intervjuisana od strane autora teksta 29. jula 2007.

8 Documenta, Istraživanje javnog mnjenja iz 2006, glavni nalazi dostupni na <http://www.documenta.hr/dokumenti/istrazivanje.pdf>

iz stanja poricanja zločina učinjenih u njihovo ime u stanje prihvatanja. Istovremeno, praćenje tema koje su u vezi sa tranzicionom pravdom u kontekstu susednih zemalja, može imati pozitivne efekte na žrtve, posebno kad se izveštava o počiniocima zločina koji su priznali i pokajali se zbog svojih nedela. Na kraju, događaji iz prošlosti na izvestan način predstavljaju zajedničko nasleđe. Počinioci, svedoci, naredbodavci i žrtve postoje na svim stranama i izveštavanje o nekima od njih nužno povlači reakciju sa druge strane granice. Kao primer možemo navesti Slobodana Davidovića koji je uhapšen u Hrvatskoj, a nakon što su ga lokalni žitelji prepoznali na snimku Škorpiona.

III Izvan granica tradicionalnog novinarstva

Ukoliko bismo uticaj pokretnih slika pokušali da izrazimo seizmološkim rečnikom, mogli bismo mirne duše da zaključimo da je emitovanje snimka Škorpioni izazvalo šok širom bivše Jugoslavije jednak zemljotresu ogromne razorne snage. Needitovani video materijal na kome se vidi kako pripadnici srpskih snaga Škorpioni ubijaju nenaoružane civile, ostavio je toliko jak utisak na javnost Srbije, da se može reći da je tih dana društvo doživelo promenu, prešavši iz stanja poricanja zločina u Srebrenici, u stanje prihvatanja činjenice da su se zlodela tamo ipak dogodila. Štaviše, spomenuti video je izazvao lančanu medijsku reakciju. U trideset meseci pre njegovog emitovanja, u Srbiji je objavljeno 1 492 članka koji su u vezi sa Srebrenicom, dok je u svega tri nedelje po emitovanju snimka, objavljeno dodatnih 626 teksta.⁹

Ovo naravno nije bio jedini put kad je na državljane Jugoslavije uticano pokretnim slikama. Rat koji je zahvatio zemlju je na izvestan način bio najavljen audio i video snimcima tadašnjeg hrvatskog ministra odbrane Martina Špegelja, koji ispod žita kupuje oružje. Pripremajući javno mnjenje za rat, velike televizije bivših republika su redovno prikazivale dokumentarce čija je tema bila neprijateljstvo naroda Jugoslavije. Sa druge strane, interesantno je primetiti kako dokumentarni snimci mogu da inspirišu pra-

vosudne organe na akciju. Tako je prošle godine TV B-92 emitovao video materijal na kome se vidi kako pripadnici hrvatske paravojne formacije Crne mambe i jedinice BiH armije 'Hamze' zlostavljaju i ubijaju srpske civile tokom operacije 'Oluja'. Odmah nakon emitovanja snimaka tužilaštva Hrvatske i Bosne i Hercegovine su otvorile istrage bazirane na prikazanom materijalu.

Postoji mnoštvo pozitivnih primera upotrebe dokumentarnih filmova. Produkcijaska kuća Saga iz Sarajeva, hrvatski Faktum i srpski B-92, da spomenemo samo one najveće, do sada su se bavili širokim spektrom bolnih pitanja bližije prošlosti. Dokumentarni film 'Vukovar – poslednji rez' je važan kao prva srpsko-hrvatska koprodukcija na temu suočavanja s prošlošću. Uradjen 2006. godine u produkciji B-92, ovaj dokumentarac pruža uvid u događaje u Vukovaru iz 1991. godine. Na kraju, spomenimo još i inicijativu u kojoj je video zapis upotrebljen da bi se aktivno radilo na pomirenju. 'Video pisma' je holandski projekat koji se bavi audio-vizuelnim spajanjem bivših kolega, komšija i prijatelja koji su se tokom rata zatekli na suprotnim stranama. Dokumentarno snimljena 'video pisma' su već emitovana na televizijskim stanicama širom bivše Jugoslavije, gde su najčešće inspirisala živu debatu među publikom.

Pregled načina za premošćavanje etničkih granica i širenje ideje da je neophodno suočiti se sa zločinima iz prošlosti i inicirati globalnu društvenu diskusiju na tu temu, ne bi bio potpun bez spominjanja novih tehnologija i sredstava kao što su internet pričaonice, forumi, komentari vesti, blogovi, i vlogovi. S obzirom na otvorenost izvora, internet omogućava korisnicima ne samo da bez zadržke izraze ono što misle, nego predstavlja i prostor za stvaranje javne dokumentacije. Shodno tome, istraživačko novinarstvo ide korak dalje. Na nekim od blogova posvećenim ratnim zločinima, kakav je na primer onaj koji piše hrvatski novinar Željko Peratović ili bosanski novinar i naučnik Neven Andjelić, posetioci su ne samo u prilici da pronadju različite tekstove brojnih izvora, nego i prateća dokumenta i fotografije, a mogu da uzmu i učešće u diskusiji. Sa druge strane, novinari zainteresovani za slične teme u svom radu često koriste internet. U tom smislu im od koristi mogu biti liste za diskutovanje i

⁹ Prema medijskoj analizi Ebart Media Documentation iz 2005. godine naslovljenoj 'Mediji u Srbiji o Srebrenici, 01.01. 2003 – 24.06.2005.' strana 3, dostupno na <http://www.arhiv.co.yu/pdf/Srebrenica.pdf>

blogovi poput International Justice Watch Discussion List, East Ethnia ili Neretva River.

IV Prošli i sadašnji izazovi

Ovogodišnje istraživanje javnog mnjenja pod naslovom 'Novinari i novinarstvo u očima građana i novinara Srbije'¹⁰ otkrilo je neke uznemirujuće činjenice o tome kako građani Srbije doživljavaju stanje u medijima. Svega 20 odsto intervjuisanih smatra da su srpski mediji objektivni, samo 30 odsto njih se slaže da srpsko novinarstvo pokreće 'suštinske teme', a na pitanje kojom bi profesijom voleli da se bave njihova deca, svega 4 odsto ispitanika je odgovorilo da bi im bilo drago da im dete postane novinar! Ovako tmurna slika nije bez uporišta u stvarnosti. Većina medija bivše Jugoslavije je još uvek u tranzicionoj fazi, i neke od prepreka sa kojima se novinari suočavaju su učestala tabloidizacija, nesamostalnost i nedostatak podrške publike. Redovna pojava širom regiona je da novinari nisu u mogućnosti da se bave temama koje se tiču tranzicione pravde jer, generalno govoreći, takve teme obično 'ne prodaju novinu'. Ono što rukovodi visinom tiraža i prodajom su trenutno senzacionalističke i priče o poznatim ličnostima, kao i često isforsirani skandali, što onda ostavlja malo prostora za ozbiljno, istraživačko novinarstvo. Druga uobičajena prepreka od koje zavisi da li će se o temi izveštavati ili ne je u vezi sa pitanjem koliko su, u tranzicionim društvima, mediji zaista slobodni? Da bi preživeli, većina glasila u regionu i dalje zavisi od interesa političara, velikih oglašivača, donatora i u nekim slučajevima čak od lokalne mafije.

Na kraju, izazov sa kojim se susreće većina medija bivše Jugoslavije je u vezi sa očekivanjima publike. U jednom od prvih intervjua koje je dala nakon što je postala predsednica Nezavisnog udruženja novinara Srbije, Nadežda Gaće je na pitanje zbog čega je u

srpskim medijima tako mali prostor posvećen temi suočavanja sa prošlošću odgovorila kako ljudi „ne žele da ih podsećaš na ono što je loše. To im dođe kao crvena marama biku.“¹¹ Sa druge strane, stav javnog mnjenja Hrvatske je da je rat bio opravdana borba za stvaranje države. Hrvatska vlada je 2000. godine donela Deklaraciju o Domovinskom ratu zbog koje je izveštavanje o ratnim zločinima počinjenim od strane Hrvata prilično otežano.

Uprkos preprekama i često nenaklonjenom javnom mnjenju, nezavisni mediji bivše Jugoslavije su bili od odlučujuće važnosti u iniciranju javne debate o nužnosti suočavanja sa prošlošću i otkrivanju ratnih zločina. U tom smislu je interesantno uporediti na koji se način izveštavanje o temama tranzicione pravde menjalo tokom vremena, i uočiti promene koje su delom nastale zbog izmenjenih okolnosti, a delom usled razvoja same teme.

Dokazi i svedočanstva preživelih su tokom rata često bili glavna tema priče. U to vreme je bilo veoma važno da se čuje glas žrtava, ili rečima Džordža Papagianisa (George Papagiannis) iz IREX-a: „Genocid utišava ljude, tako da kada nekome daš mikrofona i kažeš mu da ti ispriča šta se desilo, isto je kao da si mu nešto vratio.“¹² Danas pak, nije dovoljno fokusirati se na priče pojedinaca, već one moraju biti istražene u širem kontekstu. Prema rečima Nidžare Ahmetašević, urednice BIRN-ovog 'Justice Report'-a, novinari moraju biti svesni uticaja koje takve priče mogu imati na druge žrtve i šire jer „takve informacije mogu uticati i na naše okruženje i (tu) dovesti do određenih promjena.“¹³ Takodje treba imati u vidu da se ranije većina izveštavanja odnosila na počinjene ratne zločine, dok je danas fokus na izveštavanjima sa sudskih procesa optuženima za ratne zločine. Da bi takvo izveštavanje bilo profesionalno, novinar danas mora razumevati međunarodno pravo i rad tribunala.

Jedan od glavnih izazova tokom izveštavanja u vreme rata bio je – koji medij će biti dovoljno hrabar da

10 Novinari i novinarstvo u očima građana i novinara Srbije, Istraživanje iz 2007. godine, Strategic Marketing Research, dostupno na http://www.b92.net/info/dokumenti/index.php?nav_id=256605

11 Nadežda Gaće, Novinari u ogledalu, Pravda u Tranziciji, Broj 4, April 2006, dostupno na <http://www.pravdautranziciji.com/pages/article.php?id=1020>

12 George Papagiannis, The Role of Local Media: Community Building and Trust, autori Yll Bajraktari and Christina Parajon, United States Institute for Peace, Juli 2007, dostupno na http://www.usip.org/pubs/usipeace_briefings/2007/0705_media_conflict.html#top

13 Nidžara Ahmetašević, Izveštavanje o žrtvama rata: kako izgraditi povjerenje, Net.Novinar, 25.juli 2007, dostupno na http://www.netnovinar.org/netnovinar/dsp_page.cfm?articleid=9339&urlsectionid=3012&specialsection=ART_FULL&pageid=1318&PSID=24084

prenese priču. Kao što je već spominjano, nezavisni mediji su se tu pokazali kao veoma odvažni, ali to je često značilo da je informacija plasirana u novini sa skromnim tiražem, ili emitovana na lokalnoj radio ili TV stanici. Istini za volju, nekada je bilo lakše izveštavati o ratnim zločinima u inostranim medijima koji su imali svoje servise na lokalnim jezicima, kao što su bili Radio Slobodna Evropa (Radio Free Europe), BBC, Glas Amerike (Voice of America) i Dojče Vele (Deutsche Welle), a izveštavanje za ova glasila je automatski značilo veću publiku. O zločinima počinjenim u ratu danas izveštavaju i državni mediji. Sa druge strane, primećeno je da oni ne obraduju teme sistematično, već uglavnom prate najveće slučajeve i često čekaju da manja, nezavisna glasila prva pišu o nekom slučaju. Kad je u pitanju izveštavanje međunarodnih medija danas, mirne duše možemo reći da su zemlje bivše Jugoslavije van interesne sfere internacionalnih medija. Uz nekoliko časnih izuzetaka, izveštavanje o Balkanu danas je na periferiji svetskih vesti.

Bez obzira što danas to apsurdno zvuči, izveštavanje o zločinima počinjenim tokom rata je u pojedinim medijima svojevremeno predstavljano kao izveštavanje o poredama. Ili, prema iskustvu i rečima hrvatskog novinara Gorana Flauder: „Pisanje o ‘našim’ ratnim zločinima doživljavalo se kao priznanje ratnih zasluga. Nije bio rijedak slučaj da se u medijima apostrofirani ubojica srpskih civila šepurio po ulicama kao narodni heroj, dok se na novinare koji su o tomu pisali s aspekta kršenja međunarodnih konvencija, isprva gledalo kao na ‘pale s Marsa’”¹⁴ Današnji mediji prave razliku između herojskih i kriminalnih aktivnosti. Pojmovi kao što su univerzalna ljudska prava, Ženevske konvencije ili komandna odgovornost više ne predstavljaju novinu ni za novinare ni za javno mnjenje. Ipak, čak kada je javnost svesna da je počinjen zločin u ratu, on se i dalje doživljava kao izolovani incident. U tom smislu, da bi se društvo u potpunosti suočilo sa svojom prošlošću, čini se kako je neophodan sistematski pristup u izveštavanju o zločinima, kao i obezbediti kontinuirano prisustvo ovih tema u javnosti.

Dobro je poznato ne samo to da su tokom konflikta novinari povremeno rizikovali svoje živote izveštavajući o ratnim zločinima, nego i da je država činila sve što je mogla da ih u tom izveštavanju spreči. Od izmišljenih tužbi i visokih kazni sa ciljem da se nezavisni mediji finansijski iscrpu, preko drakon-skih informativnih zakona koje je bilo nemoguće pratiti, do visoke cene štampanja i nepristupačnosti distributivnim mrežama. Situacija je danas mnogo bolja, ali kao što smo već videli, izveštavanje o ratnim zločinima čak i danas može dovesti život novinara u opasnost. U tom kontekstu, dodatni problem predstavlja to što u većini zemalja bivše Jugoslavije još uvek nisu u dovoljnoj meri regulisani zakonski odnosi u medijskoj sferi, i još više činjenica da nije došlo do procesa lustracije. Sve dok u političkom i javnom životu države aktivno učestvuju oni koji su bili lično povezani sa ratom, sva je prilika da neće doći do sveobuhvatnog dijaloga o prošlosti.

Na kraju, postavlja se i pitanje uloge samih novinara u procesu suočavanja sa prošlošću. Kolika je važnost izveštavanja o sudjenjima za ratne zločine i kako novinari vide svoju ulogu u jednom širem procesu otkrivanja istine? Mnogi pripadnici nezavisnih medija su se tokom rata nalazili u čudnoj poziciji substitucije političke opozicije režimu, i njihov rad je često doživljavao kao zamena za političku akciju. Mnogi vodeći novinari toga vremena su svoj profesionalni angažman opisivali kao životnu misiju. Za njih su imperativi bili moral, poštenje i odgovornost, pre nego neophodnost da se po svaku cenu objavi vest.

Čini se da je Miroslav Filipović, novinar iz Srbije koji je tokom rata zbog svojih tekstova bio zatvaran, precizno opisao ulogu novinara u tranzicionom kontekstu: „Novinari koji pišu o ratnim zločinima dele se u dve grupe. Malobrojnu, koja piše o zločinima ‘svojih’ sunarodnika, i daleko veću grupu koja piše o zločinima ‘protiv svojih’ sunarodnika. Ja spadam u prvu grupu, ne zato što zločina ‘protiv mojih’ nije bilo, već zato što smatram da je zadatak novinara da svoje društvo učini boljim i čovečnijim i da u tuđe dvorište treba da viri tek kad počisti svoje.”¹⁵

14 Goran Flauder, Kako pisati o ratnim zločinima, Net.Novinar 09. oktobar 2006, dostupno na http://www.netnovinar.org/netnovinar/dsp_page.cfm?pageid=1318&articleid=8475&urlsectionid=1375&specialsection=ART_FULL

15 Miroslav Filipović, Čišćenje svog dvorišta, Net.Novinar, 22. oktobar 2006, dostupno na http://www.netnovinar.org/netnovinar/dsp_page.cfm?articleid=8696&urlsectionid=3007&specialsection=ART_FULL&pageid=1318&PSID=21740

Imajući sve ovo u vidu, čini se da imenovanje konflikta u bivšoj Jugoslaviji i nije od presudnog značaja. Ono što je mnogo važnije je da se javnost upozna sa svime što se dogodilo, što bi žrtvama pomoglo da nastave sa svojim životima, i istovremeno obezbedilo da se kobne greške iz prošlosti ne ponove. Ovo je sigurno proces u kome je neophodno angažovanje političkih i drugih elita, istaknutih pojedinaca, zakonodavaca kao i pripadnika nevladinih organizacija. Proces koji će u jednom trenutku tražiti da se mobiliše čitavo društvo. Iskustva drugih ukazuju da će ovo biti put dug hiljade kilometara. Sa druge strane, svaki početak je težak, ali i on je iniciran prvim korakom. Srećom, u slučaju bivše Jugoslavije, pripadnici nezavisnih medija skupa sa lokalnim nevladinim organizacijama su već započeli taj proces, mada su razgovori i dalja zajednička promišljanja neophodna da bi se nastavila potraga za odgovornošću i zadovoljenjem pravde. Čiji će biti sledeći, odlučujući korak, ostaje da se vidi.

Internet izvori

BIRN

<http://www.birn.eu.com/>

Domovina.Net

<http://www.domovina.net/index.php>

Net.Novinar

<http://www.netnovinar.org/netnovinar/compiled/p1317.htm>

Pravda u Tranziciji

<http://www.pravdautranziciji.com/>

SENSE

<http://www.sense-agency.com/>

Videoleters

<http://www.videoleters.org/>

Zeljko Peratovic

<http://www.peratovic.net/index.html>

Neven Andjelic

<http://blog.b92.net/arhiva/blog/5557>

International Justice Watch Discussion List

<http://listserv.buffalo.edu/archives/justwatch-l.html>

East Ethnia

<http://eastethnia.blogspot.com/>

Neretva River

<http://neretvariver.blogspot.com/>